

MAHALLIY BUDJETLAR BARQAROR DAROMADLARINI TA'MINLASH YO'NALISHLARI

Abdunazarova Shahnoza Norqo'chqor qizi

Termiz davlat universiteti, Iqtisodiyot va turizm fakulteti 1-kurs magistranti

e-mail: abdunazarovashahnoz@gmail.com

Ilmiy rahbar: TerDU, kat. o'qit. PhD Rejapov X.X

ANNOTATSIYA

Maqolada mahalliy moliya tizimi hamda mahalliy budjetlar barqarorligini ta'minlash yo'llari, hududdagi moliya bo'g'inlari orqali hudud budjetini profitsitga chiqarishni takomillashtirish, qo'shimcha yaratilgan resurslardan oqilona foydalanish hamda hudud iqtisodiyoti o'sish sur'atiga ijobiy ta'sir ko'rsatish yo'llari o'rganilgan, xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Davlat moliyasi, mahalliy moliya tizimi va uning quyi bo'g'inlari, o'rta muddatli davr, qo'shimcha mablag', mahalliy soliq va yig'imlar.

LOCAL BUDGETS SUSTAINABLE REVENUE DIRECTIONS

ABSTRACT

The article discusses ways to ensure the stability of the local financial system and local budgets, increase the regional budget surplus due to the financial ties of the region, rational use of additional resources and positive impact on the growth rate of the region's economy. Presentations are studied, conclusions and recommendations are given.

Keywords: Finance of the country, the local financial system and its subdivisions, the medium term, additional funding, local taxes and levies.

МЕСТНЫЕ БЮДЖЕТЫ НАПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО ДОХОДА

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются пути обеспечения устойчивости местной финансовой системы и местных бюджетов, повышения профицита регионального бюджета за счет финансовых связей региона, рационального

использования дополнительных ресурсов и положительного влияния на темпы роста экономики региона. изучаются презентации, даются выводы и рекомендации.

Ключевые слова: Государственной финансы, местная финансовая система и ее подчиненные, среднесрочный период, дополнительные денежные средства, местные налоги и сборы.

KIRISH

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng, davlatning boshqa sohalari kabi moliya siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan moliya tizimi va uning quyi bo'g'inlarini yanada takomillashtirish va uning barqarorligini samarali ta'minlashdan iborat bo'lib bormoqda. Xalqaro tajriba tahlillariga ko'ra, mamlakatimizda ushbu yo'nalishdagi muammolardan biri- bu davlat moliyasi va uning hududiy bo'g'inlarini ya'ni davlat budjet tizimini yanada takomillashtirishdan iborat. Mamlakat va hududlarning barqaror iqtisodiy o'sishi uchun, mahalliy moliya va uning quyi bo'g'inlarini isloh qilishni yanada chuqurlashtirish, tarkibiy o'zgarishlarning o'rta muddatli dasturlarni izchil amalga oshirish, makroiqtisodiy barqarorlikni saqlab qolish va iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida ishlab chiqarish hajmlarining yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash va ularni rag'batlantirish orqali erishish mumkin. Mamlakatimizning turli hududlari bo'ylab ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning o'zgarishi hamda iqtisodiyotni yangilash sharoitida mahalliy budjetlarning faoliyatini samarali tashkil etish va mahalliy budjetlar moliyaviy barqarorligini yanada oshirish davlat moliyasini isloh etishning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Hozirgi kunda mahalliy budjetlar boshqaruv tizimini isloh qilish va optimallashtirish masalalari budjet qonunchiligini takomillashtirish oldida turgan muhim vazifadir. [1]

Hududlarning kompleks rivojlanishi, uning iqtisodiy salohiyati, xorijiy investitsiyalari va innovatsion texnologiyalarini jalb qila olish qobiliyati ko'p jihatdan hududlarning rivojlanganlik darajasiga bog'liq hisoblanadi. Viloyat, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning mavjud salohiyatidan samarali va optimal foydalanish masalalari "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi dasturda [2] o'zi fodasini topgan. Ta'kidlash joizki, hududlarni kompleks rivojlantirishda mahalliy budjetlarning o'rni yuqori bo'lib, ko'plab hududiy loyihalarning amalga oshirilishi, aholiga o'z vaqtida sifatli ijtimoiy xizmat ko'rsatish darajasi mahalliy budjetlarning mustaqilligi va daromadlarning barqarorligiga bog'liq hisoblanadi. Mahalliy budjetlar tizimi butun mamlakat miqyosida keng ko'lamli ijtimoiy tadbirlarni amalga oshiruvchi davlatning moliyaviy dastagi hisoblanadi. Mahalliy budjetlar orqali hududlarning daromadlari tarmoqlararo, hududlararo hamda ijtimoiy qatlamlararo qayta

taqsimlanadi. Mazkur taqsimotning oqilona tashkil etilishi, samarali faoliyati qat'iy budget intizomiga rioya etilishiga bog'liqdir. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida mahalliy budgetlar moliyaviy barqarorligini ta'minlash borasida quyidagi fikrlari muhim ahamiyatga ega: "Bu yildan boshlab, soliqlarning prognozdan oshirib bajarilgan qismi hisobidan hududlarda 5,5 trillion so'm qo'shimcha mablag' qoldirildi" [3]. Shu o'rinda shuni qo'shimcha qilish kerakki, mahalliy budgetlar tarkibida budget dotatsiyasi va subvensiyalari ulushini kamaytirishda mamlakatimiz hududlarining iqtisodiy rivojlanish darajasi turlicha ekanligini ularning moliyaviy ta'minlanish ko'rsatkichlarida ko'rishimiz mumkin. Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida mahalliy moliya tizimi hamda mahalliy budgetlar barqarorligini ta'minlash va budget siyosatini to'g'ri tashkil etish nechog'li zarurligini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Diyorimizda tub islohotlar yanada chuqurlashayotgan hozirgi vaqtda ijtimoiy hayotimizning barcha sohalarida bo'lgani kabi moliya va budget sohasida ham chuqur o'zgarishlarni amalga oshirish davr talabidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mahalliy budgetlar barqaror daromadlarini oshirish hamda moliyani tizimini boshqarish va samarali tashkil etish kabi jihatlarini xorijlik iqtisodchi olimlar Kara.A.Milonzi, Ketrin.F va K.Mihaly, J.Miller, Robert.D va J.Peterson, S.Konsoli, R.R.Diego and Michaele Saisana [4] ilmiy tadqiqot ishlarida ko'rishimiz mumkin. Hamdo'stlik davlatlaridan И.Х.Озеров, Е.Качанова, Н.Ю.Исаковой va B.B.Ковалева [5] kabi olimlar mahalliy moliya tizimidagi holatlarni ishlarida keng yoritib berganlar.

O'zimizdan ushbu mavzuga oid ilmiy tadqiqot namunalarini Tohir Malikov, Sherzod Jalilov, Xotamjon Kobulov, Sherali Sultonov Malikov.T.S va Haydarov.N.H, Shernayev A.A, Qalandarov Z.I. Raxmonov.D.A va L.O'.Mingishov, Qosimova.G.A, Vahobov.A.V va Qosimova.G.A, Vahobov.A.V va Malikov.T.S, [6] Allayarov S. R., Zaynitdinov S. M. [3] kabi olimlarimizning nashr etgan ilmiy adabiyotlari, ilmiy ishlari va himoya qilgan dissertatsiyalarida ko'rishimiz mumkin.

Fuqarolarning muayyan talablarini, xususan, ijtimoiy-moddiy rag'batlantirishga bo'lgan talablarini qondirish mahalliy moliyaning amal qilish xususiyatiga xos bo'lib, bu mahalliy moliyaning hudud moliya resurslarini taqsimlashdagi ahamiyatini yanada oshiradi. Keyingi paytlarda hokimiyat quyi bo'g'inlari vakolatlarining yanada kengayib borishi, bu eng avvalo, moliya sohasida, aholiga ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatishda ma'suliyatning nomarkazlashib borishida kuzatilmoqda. Mazkur tendensiya davlat byudjeti daromadlarini sarflash samarasini oshirish, aholi manfaatlarini to'laroq hisobga olish, jamoat demokratik institutlarini mustahkamlash

masalalari bilan izohlanadi. Mahalliy moliya hududiy ishlab chiqarishni ta'minlash va mahalliy hududlarda yashovchi aholining talablarini qondirishning asosi bo'lib xizmat qiladi. Uning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan masalalarning yechimini topishga qaratilganligidir. Bugungi kunda nafaqat moliya tizimini balki mahalliy moliya bo'g'inlarini samarali tashkil etishni ta'minlaydigan chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida moliya bo'g'inlarining barqarorligini ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu borada mamlakatimizda islohotlar izchillik bilan amalga oshirilib bormoqda.

Davlat moliyasini boshqarish tizimini yangi bosqichga olib chiqish va budjet intizomini yanada mustahkamlash, soliq-budjet tizimining shaffofligini oshirish, O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti mablag'laridan foydalanish samaradorligi va natijadorligini oshirish, Davlat budjetini o'rta muddatli davr uchun rejalashtirishning zamonaviy usullarini joriy etishda mamlakatimizda bir qancha amaliy ishlar olib borilmoqda.

- soliq-budjet siyosatiga strategik yondashuvni tatbiq etish maqsadida o'rta muddatli budjet asoslarini ishlab chiqish hamda yillik budjetni shakllantirishning yangi "natijaga yo'naltirilgan budjet" tizimini joriy etish;

- makrofiskal prognozlar ishonchliligini ta'minlash bo'yicha institutsional salohiyatni va budjet jarayoni ishtirokchilarining mas'uliyatini oshirish;

- budjet mablag'larini taqsimlovchilar va mahalliy davlat hokimiyati organlarining budjet sohasidagi vakolatlarini va hisobdorligini oshirish hamda ularning mas'uliyatini kuchaytirish;

- fiskal tavakkalchiliklarni baholash, moliyaviy aktivlar va majburiyatlar hisobini yuritish hamda ularni samarali boshqarish tizimini joriy etish;

- budjet hisobi standartlarini unifikatsiya qilish, ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirish orqali moliyaviy intizomni mustahkamlash;

- budjet ma'lumotlarining ochiqligi, to'liqligi va xalqaro standartlarga mosligini ta'minlash;

- budjet jarayoni ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.

Shunga muvofiq ravishda hududlar miqyosida daromadlarning soliq bazasi va xarajatlarning umumiy miqdori ham farq qiladi. Ayni chog'da, mamlakatning o'z budjetini shakllantirish huquqiga ega har bir ma'muriy hududi, daromadlar bazasi hajmidan qat'iy nazar, o'sha hududda yashovchi aholini davlat tomonidan kafolatlangan muayyan ijtimoiy-madaniy xizmatlar bilan ta'minlashi shart. Respublika, viloyat, tumanlar va shaharlar budjetlarining qo'shimcha manbalarini aniqlash va ulardan samarali foydalanishni ta'minlash maqsadida O'zbekiston

Respublikasi Oliy Majlis Senati kengashining 2022-yil 8 apreldagi QQ-331-4-son qarorida quyidagi asosiy vazifalar ko'rsatib o'tilgan:

1. Barcha tumanlar va shaharlar budjetlarining qo'shimcha manbalarining kamida **30%** jamoatchilik fikri asosida shakllantiriladigan tadbirlarni moliyalashtirishga yo'naltiriladi;

2. Joriy yil uchun belgilangan aylanma kassa mablag'larining miqdorini to'ldirish kerakligi belgilangan;

3. Barcha tumanlar va shaharlar budjetlarining qo'shimcha manbalaridan foydalanish to'g'risidagi takliflarini jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish uchun 10 kun muddatga "E-qaror" elektron tizimiga joylashtirish belgilangan.[8]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Mamlakat iqtisodiyotining erkinlashuvi va keng qamrovli iqtisodiy islohotlarning jadallashuvi sharoitida mahalliy byudjet mablag'larining shakllanishi va ularning maqsadli sarflanishi yuzasidan kelib chiqadigan muammolarning yechimlarini takomillashtirish hamda mahalliy byudjetlarda shakllangan qo'shimcha manbalardan samarali foydalanish dolzarb muammolardan hisoblanadi.

Shunga ko'ra, bizning fikrimiz asosida mahalliy budjet daromadlarini oshirish, budjet mustaqilligiga erishish va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga yechim topish maqsadida quyidagi taklif va tavsiyalarni berishimiz mumkin:

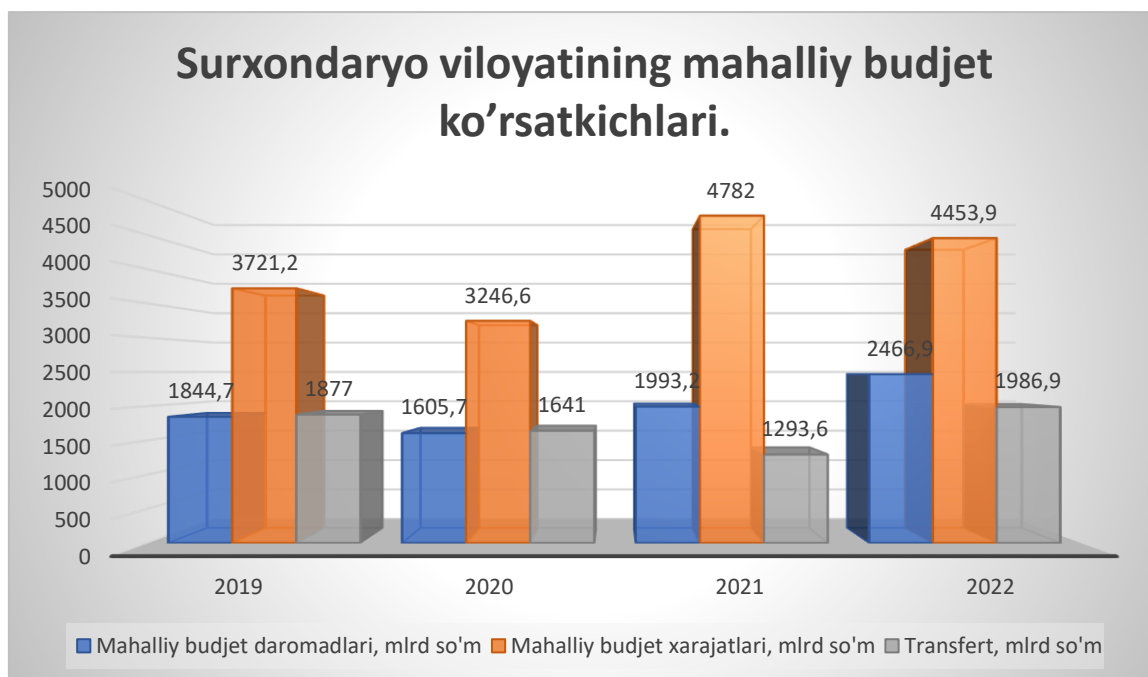
Birinchi, mahalliy budjet doirasida mahalliy soliq va yig'imlarni to'liq shaklda va ushbu ko'rsatkichlarni keyingi yillarda ham o'zgarishsiz qoldirish, ya'ni yuqori budjet belgilagan shartlar asosida o'zaro taqsimlamaslik. Amalda yirik soliq tushumlarining tuman mahalliy budjetidagi ulushi yuqori budjetdan belgilanadi. Bunda mahalliy budjetga keyingi yillardagi tushumlarni belgilash imkoni bo'lmaydi qoladi. Chunki bu ko'rsatkich vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin. Masalan, tumanda ishlab chiqarish korxonalarini va ishlab chiqarish hajmi ko'payib, ular to'lagan soliqlar salmog'i ham ortsa, kelasi yilda ajratma soliq bazasi kengaygani hisobiga kamaytiriladi. Bunday vaziyatda tuman iqtisodiy o'sishga erisholmaydi. Bu holatning yaqqol misoli, 2020-yilgi pandemiya sharoitini hisobga olgan holda davlat budjet-soliq siyosatining bir bo'lagi bo'lgan davlat budjetining pasaygani hammamizga ma'lum. Pandemiya davrida vujudga kelgan o'zgarishlar-aholining salomatligini saqlash, koronavirus balosidan saqlash, aholining kambag'al qismini moddiy ta'minot bilan ta'minlash va shu kabi asosiy masalalarga davlat budjetining kata qismi qaratildi. 2020-yilning 9 oyi uchun davlat budjeti daromadlari 94,5 trln so'mni tashkil qildi. Bu o'tgan 2019-yilning shu davriga nisbatan 13,5 trln so'mga yoki 14,8% ga ozgarganini ko'rishimiz mumkin. Umuman olganda 2020-yilning 9 oyida davlat budjetiga soliqlar tushumining darajasi 19,3% ni tashkil etdi.

Davlat budjetida anchagina yo‘qotishlar kuzatildi. Buning asosiy sababi pandemiya tufayli iqtisodiy faollikning keskin tushib ketishi hisoblanadi.

Ikkinchidan, ma‘lum bir soliq to‘lovchining muayyan solig‘ini emas, balki barcha soliqlarini tuman ixtiyorida qoldirish. Amalda ishlab chiqarish korxonasi to‘lagan soliqlarning ayrimlari tuman mahalliy budjetiga, ayrimlari yuqori budjetga tushadi. Bu kelgusida tumanning iqtisodiy ahvolini yaxshilab, mahalliy byudjetga tushumlarni ko‘paytirishga qaratilgan chora tadbirlarni belgilash, shuningdek, moliyaviy yechimini kutayotgan xarajatlarni moliyalashtirish uchun zamin yaratadi.

Uchinchidan, soliqlar va yig‘imlar tushumini tuman, shahar va respublika o‘rtasida taqsimlaganda soliq turiga emas, soliq to‘lovchisiga qarab bo‘lish. Amalda bir korxonadan to‘lanadigan soliq to‘lovi tushumi tuman, shahar (viloyat) va respublika o‘rtasida taqsimlanadi. Bu ishlar tuman soliq inspeksiyalari tomonidan amalga oshiriladi. Oqibatda barcha soliq to‘lovlari to‘liq to‘lanishini nazoratga olishda qiyinchiliklarga duch kelinmoqda. Agar umum tartibdagi yirik soliq to‘lovchilar respublika budjetiga to‘liq qamrab olinsa, foydadan xoli bo‘lmasdi. Chunki ularning yuridik manzillari bir joyda, ishlab chiqarish korxonalari esa turli hududlarda bo‘ladi.

To‘rtinchidan, har yilgi mahalliy budjet parametrlarini tumandagi real ehtiyojdan kelib chiqib, samarali yo‘nalishlarga tuman xalq deputatlari tomonidan tasdiqlash. Ya‘ni “pastdan-yuqoriga” tamoyili asosida ish tutish darkor. Bugungi kunda “yuqoridan-pastga” tamoyili ustunlik qilmoqdada. Amalda mahalliy budjet parametrlarini tasdiqlash asnosi yuqori byudjetdan mahalliy budjet daromadlarini belgilashda soliqlar va yig‘imlarning umumiy ulushi va xarajatlarning sohalar kesimidagi reja ko‘rsatkichlari aniq belgilab beriladi va tasdiqlangan bu ma‘lumotlar tuman xalq deputatlari kengashi tomonidan mahalliy budjet parametrlarini tasdiqlashda o‘z holaticha ko‘chiriladi, xolos. Aslida-chi?.. Tumandagi real holatni hokim, deputatlar va mutasaddi rahbarlar yaxshi bilishadi. Shundan kelib chiqib, mahalliy budjet parametrlarining daromad va xarajat yo‘nalishlarini ularning o‘zlari belgilashsa, yillar osha ko‘pchilikni qiynab kelayotgan muammolar barham topardi.

1-rasm. Surxondaryo viloyatining mahalliy budget ko'rsatkichlari. [8]

Yuqoridagilarga qo'shimcha tarzda quyidagi Surxondaryo viloyati mahalliy budget ko'rsatkichlar dinamikasini keltirib o'tamiz. Diagrammadan ko'rinib turibdiki, 2019-yildagi budget daromadi 1844,7 mlrd so'mni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2020-yilga kelib 1605,7 mlrd so'mni tashkil etgan, daromad ko'rsatkichi 12,9 % ga pasayganini ko'rishimiz mumkin. 2021-yilga kelib esa 1993,2 mlrd so'mni tashkil qilgan. 2021-yildagi mahalliy budget daromad ko'rsatkichi 2020-yilga nisbatan 24,1% oshganini ko'rishimiz mumkin. Bu ko'rsatkich oldingi 2 yilga nisbatan mahalliy budget daromadi oshganini ko'rsatmoqda. 2022-yil uchun berilgan pragnoz 2466,9 mlrd so'mni tashkil qilmoqda. Bu esa mahalliy budget daromadining sezilarli darajada oshganini ko'rsatmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, mahalliy budgetlar daromadlari va xarajatlari rejasi, uning ijrosi hamda budgetlararo munosabatlar bugungi kunda hududlarimizda mavjud muammolarning bosh sababi desak, xato bo'lmaydi. Mahalliy budgetlarning iqtisodiy faoliyat yuritishlari o'z daromad manbalari mavjudligi bilan xarakterlanadi. Ular o'z hududlarida turli yo'nalishdagi vazifalarni bajarishlari uchun yetarli miqdorda moliyaviy mablag'ga ega bo'lishlari zarur. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida yagona iqtisodiy hududni yaratish, yagona eng kam ijtimoiy xizmat standartlarini moliyaviy ta'minlash, fuqarolarga teng ijtimoiy himoya va ijtimoiy huquqlar kafolatlanishini, ya'ni mamlakatning barcha hududlarida iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun qulay sharoitlar yaratilishini ta'minlash budgetlararo

munosabatlarning asosiy maqsadlari hisoblanadi. Agar biz mahalliy budjet profitsitini hududlar kesimi bo'yicha ta'minlasak yuqorida ko'rsatib o'tilgan muammolar yechimini topamiz hamda iqtisodiyotimiz o'sishiga katta hissa qo'shish imkoniga ega bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Алляяров С.Р., Кандахарова Ш. Н. ПЕРСПЕКТИВЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ В УПРАВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ //СТОЛИЦА НАУКИ. – 2021. – Т. 3. – С. 4.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasi rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi (№ PF-4947-son 07.02.2017 y) farmoni // www.lex.uz
3. Allayarov S.R., Zaynitdinov S.M. Iqtisodiy o'sishga ta'sir ko'rsatuvchi omillar va ularning tasnifi //Science and Education. – 2021. – Т. 2.– №. 11. – S. 1156-1169.
4. Kara.A.Milonzi Local Government Finance 10.08.2018, Ketrin.F and K.Mihaly Municipal Finances, J.Miller Financial management for local government 2011., Robert.d and J.Peterson The Oxford handbook of state and Local government Finance 2012., S.Konsoli, R.R.Diego and Michael Saisana Data Science for Economics and Finance 11.06.2021
5. И.Х.Озеров Основы финансовой науки 2008 , Е.Качанова Местные финансы 2012 России, Н.Ю.Исаковой Финансы Учебник. 2019, В.В.Ковалева Финансы 2007
6. Malikov.T.S va Haydarov.N.H Moliya. O'quv qo'llanma T: "Iqtisod-Moliya" 2022, Rahmonov.D.A va L.O'.Mingishov Moliya. O'quv qo'llanma Toshkent, JIDU. 2014 93-100 b, Qosimova.G.A. Mahalliy budjetni tuzish va ijrosini ta'minlash T: Fan va texnologiya 2007. 280b, Vahobov.A.V va Qosimova.G.A Davlat moliyasini boshqarish. O'quv qo'llanma "Iqtisod-Moliya" 2008, Vahobov.A.V va Malikov.T.S Moliya: umumnazariy masalalar T: "Iqtisod-Moliya" 2008. 316b
7. 2020-2024-yillarda O'zbekiston Respublikasi Davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 2020-yil 24-avgust, 506-son
8. Muallif tomonidan to'plangan ma'lumotlar. Manbasi: <https://openbudget.uz/>